

Невена В. Ојданић

Докторске студије, смер *Култура*

Филолошки факултет у Београду

nevena_o@yahoo.com

УЧЕНИЧКО ПОЗНАВАЊЕ ЛЕКСЕМА У ЧИТАНКАМА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ¹

Апстракт

У овом раду смо истраживали колико је лексика која је заступљена у основношколским уџбеницима доступна и прилагођена децем узрасту. Из Читанке за српски језик за други разред основне школе, одабрани су различити типови књижевних текстова из којих су издвојене лексеме. На основу тумачења одређених лексема, мање и више фреквентних, добили смо слику о томе колико деца заправо разумеју оно што читају, које врсте текстова тумаче са мање или више тешкоћа, које је порекло лексема заступљено у читанкама за децу и слично.

Кључне речи: лексика српског језика, школски уџбеници, разумевање књижевних текстова.

1. УВОД

До поласка у школу дете савлада усмени говор, овлада обимним речником, почиње да користи основне синтаксичке конструкције, већину граматичких правила и има формиране комуникативне способности. Језички развој детета се, међутим, не завршава са његовим поласком у школу. Након поласка у школу деца усвајају вештине читања и писања. Развој језичке компетенције наставља се на свим нивоима. Говорећи о правцима развоја говора после поласка у школу, Ивић (1976, 1984) истиче семантички развој, који се манифестује повећањем фонда речи, богаћењем значења већ постојећих речи и развојем система значења кроз успостављање читавог низа односа

---

¹ Рад је писан на првој години докторских студија, код професорке др Рајне Драгићевић, предмет: Лексика српског језика.

(синоними, антоними, аугментативи, деминутиви, подређени и надређени појмовни односи).

Сведоци смо чињенице да се у наставној пракси мало пажње посвећује настави усменог и писменог изражавања.

„Док испуњавамо планове и програме за наставу српског језика у основној школи сложеним граматичким апстракцијама, деца исказују запањујућа несналажења у учењу свих предмета, изазвана ниским степеном језичке културе, пре свега сиромашним лексичким фондом“ (Драгићевић 2012: 67).

Наиме, тумачењу непознатих речи и израза на часовима српског језика се, приликом обраде књижевних текстова, не посвећује довољно пажње. Уколико учитељ оцени да у тексту нема непознатих речи и израза, онда се ова етапа неће ни реализовати, јер је бесмислено губити време у трагању за непознатим речима којих нема (Николић 1992). „Често се занемарује чињеница да су деца непознате и речи из свакодневног, разговорног језика и да њима треба дати предност у анализи на часу“ (Драгићевић 2012: 69). Учители неретко мисле да ученици знају шта значе неке лексеме, док ученици, међутим, имају само одређене претпоставке и нејасну слику о томе шта заправо оне значе. Још једна од грешака која се јавља у наставној пракси, лежи у чињеници да се ученицима лексеме најчешће представљају само у једној равни. „На тај начин, ученици уче само најтипичније случајеве, оне који се заснивају на значењу лексеме независно од контекста“ (Драгићевић 2012: 65). Речи не само што имају значење него и призивају значења других речи које су им сродне по звуку, смислу или пореклу, па чак и оних које су им супротне или које их искључују. Лексеме се употребљавају у реченицама и текстовима и зато је важно знати да оне нису независне јединице, већ да контекст у коме се налазе обликује њихово значење. Зато је важно да се деца представи примарно, али да буду упозната и са секундарним значењима одређених лексема (Драгићевић 2012: 65).

Дечји речник је уједно и показатељ општег интелектуалног развика детета. Помоћу њега се може проценити богатство и развијеност појмова код деце.

„Ако се зна које вербалне симболе – речи деца могу користити на ком узрасту, како их деца усвајају на појединим узрасним нивоима, како се могу користити, омогућен је правилан рад на развијању дечјег речника и језика уопште“ (Лукић 1982: 78).

Када се испуне услови које ауторка наводи, може се доћи и до битних података који су неопходни за креирање школских уџбеника, који имају велику улогу у формирању и проширивању дечјег речника.

Колико је језик у уџбеницима примерен узрасту ученика процењују многи аутори који се баве уџбеницима (Ивић 1976, 1984; Лукић 1982; Московљевић 1985; Пешић 1997, 1998; Плут 1993), па ипак у нашој пракси не постоје до краја јасни стандарди, односно критеријуми шта сме, а шта не сме да садржи језик уџбеника и како треба да тече развој језика од првог уџбеника до универзитетског нивоа (Плут 2003).

За наставу књижевности је веома битан избор књижевноуметничких текстова. Они морају бити јасни, занимљиви, разумљиви и доступни ученицима, једном речју треба да буду примерени њиховом узрасту. Читанка, као један од уџбеника за предмет српски језик и књижевност, не може у потпуности задовољити све потребе комплексне организације наставе српског језика у конкретним условима.

Објашњења о томе која лексика треба да буде заступљена у основношколским читанкама, налазимо у литератури:

„Као један од задатака првих читанки Д. Радовић истиче да се у њима треба врло дисциплиновано кретати у оквиру фонда речи деце тог узраста и да чак и ту треба бирати најчешће и најпознатије. Најбоље би било пронаћи неку равнотежу између деци познатих речи и мањег броја нових речи“ (Драгићевић 2012: 165).

У пракси то није случај. „Непознате речи могу бити: стране речи, дијалекатске речи, локализми, старе речи, кованице, фигуративно употребљене речи итд.“ (Николић 1992: 96). И то, поред других фактора, утиче на чињеницу да деца имају врло оскудан лексички фонд, често не разумеју прочитано, неправилно се изражавају итд.

У овом раду се управо сагледава и истражује колико ученици разумеју лексику која је заступљена у читанци за други разред основне школе. На примерима се показује велики удео лексике која често ученицима онемогућава пуну рецепцију текста и рефлектује се на ученичко писмено и усмено изражавање.

2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

2.1. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет овог истраживања представљају лексеме које су заступљене у Читанци за други разред основне школе².

² Радмила Жежељ-Ралић (2012). *У Царству речи*, Читанка за други разред основне школе, Београд: Клет.

Да бисмо сагледали у којој мери су ученици млађих разреда основне школе способни да разумеју и тумаче књижевноуметничке текстове, дато им је да самостално напишу значења одређених лексема које су преузете из већ обрађених текстова на редовним часовима српског језика. Лексеме су биране из различитих књижевних врста: лирских песама, народне поезије, драмских текстова, приповедака, бајки итд. За избор лексике користили смо различите критеријуме: трудили смо се да то буду речи различитих граматичких врста, али само пунозначне (именице, глаголи, придеви, прилози); да то буде лексика и домаћег и страног порекла; да то буде лексика која се користи у свакодневном говору, али и дијалектизми, архаизми; да то буде фреквентна, али и мање фреквентна лексика³.

2.2. Циљ истраживања

Циљ истраживања је да се дође до података о степену самосталног разумевања лексике која је заступљена у школском уџбенику⁴ код ученика другог разреда основне школе. Овај циљ се може операционализовати у неколико различитих задатака:

- Испитати колико ученици познају лексику у читанци која је намењена њиховом узрасту;
- Испитати да ли боље познају лексику домаћег или страног порекла;
- Утврдити да ли ученици боље разумеју лексику која је употребљена у контексту или самостално;
- Навести типичне грешке у погрешној интерпретацији значења речи.

2.3. Хипотезе истраживања

- Претпоставља се да ученици боље познају лексику домаћег порекла.
- Претпоставља се да ученици боље разумеју лексику која је употребљена у контексту.

3 Критеријум фреквентности лексема процењивали смо на основу података из литературе (Лукић 1982), где ауторка наводи да су најчешће употребљене речи за ученике другог разреда основне школе оне које одражавају облике дечјих активности, речи које имају посебан емоционални значај за децу, као и заменице које показују високу егоцентричну усмереност дечјег мишљења. Највећу фреквенцију, како запажа ауторка (Лукић 1983), имају „граматичке речи“ које су условљене системом језика. Следеће по учесталости су речи које означавају одређену тематику, као и специфичности карактеристичне за дечји говор на основношколском узрасту.

4 Радмила Жежељ-Ралић (2012). *У Царству речи*, Читанка за други разред основне школе, Београд: Клет.

- Претпоставља се да су ученици у већој мери способни да разумеју лексику у обрађеним текстовима.

2.4. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Основна метода која се користи у истраживању јесте дескриптивна метода и статистички податак. Оне се углавном примењују у ситуацијама када желимо да дамо приказ тренутног стања у пракси, али да при том не останемо на површини, већ да опишемо педагошку стварност, а и продремо до битних веза и односа.

2.5. ВРЕМЕ И ТОК ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је реализовано у мају и јуну 2013. године. Предмет истраживања је чинило укупно 100 лексема. Истраживање је обављено у две фазе. У првој фази ученицима су дате лексеме самостално, ван контекста, по 10 лексема сваког дана⁵. У другој фази је требало те исте лексеме тумачити, али написане у контексту. У реченицама које су самостално смишљене⁶, подвучене су лексеме чије је значење требало написати. Ученици су такође добијали по 10 реченица сваког дана. У току истраживања, које је трајало 25 дана, држали смо се постављених циљева и задатака.

2.6. УЗОРАК ИСТРАЖИВАЊА

Узорак овог истраживања чинили су ученици основне школе београдске општине. То су ученици другог разреда ОШ „Зага Маливук“. Укупно 20 ученика, од тога 9 дечака и 11 девојчица⁷.

3. АНАЛИЗА И ПРИКАЗ ДОБИЈЕНИХ ПОДАТАКА

Лексеме које смо давали ученицима издвајали смо из различитих жанрова, па ћемо тако и груписати и анализирати лексеме које су ученици тумачили. Истраживано је укупно 100 лексема.

---

⁵ У овој фази ученици су имали задатак да тумаче одређене лексеме које су дате самостално. На почетку часа добијали су речи које су преузете из већ обрађених текстова и чије је значење већ тумачено на часовима српског језика.

⁶ Реченице је смислио сам истраживач.

⁷ Можда је важно напоменути успех ученика који су учествовали у истраживању, јер у литератури (Лукић 1982) налазимо и чињенице да речник ученика зависи и од успеха у школи, образовног статуса породице, околине у којој живи итд. Дакле, од 20 ученика, њих 14 је одличног успеха, 3 врло добра и 3 добра ученика.

У прву групу спадају лексеме које смо издвојили из народне поезије:

1. Вила – *натприродно женско биће*⁸
2. Јад – *патња, бол, туга; невоља, несрећа*
3. Ластавица – *птица ласта*
4. Хајдук – *борац против турског насиља, разбојник*
5. Сабља – *хладно оружје од челика са извијеним сечивом*
6. Друм – *дужи колски пут, улица*
7. Беседити – *држати говор, причати, разговарати*
8. Појас – *средство за опасивање одеће у струку; 2. струк*
9. Напојити – *дати некоме или нечему да довољно пије*
10. Метнути – *положити, ставити на неко место*
11. Недра – *груди, прса*
12. Гора – *планина, брдо; 2. шума, растиње уопште*
13. Копље – *старо оружје које се састоји од дуже мотке са насађеним металним шиљком на једном крају*
14. Жалити – *туговати, оплакивати*
15. Ступити – *прићи, доћи, приближити се, стати*
16. Трбух – *унутрашњи део тела, стомак*
17. Дуговечан – *који дуго живи, траје; дуготрајан*
18. Домаћинство – *све оно што се односи на привреду и имање једне породице; одржавање куће*

Табела 1. Народна поезија

Самостално	У контексту			ТО	УО	%
	ТО	УО	%			
Вила	9	20	45	10	20	50
Јад	5	20	25	7	20	35
Ластавица	15	20	75	16	20	80
Хајдук	5	20	25	5	20	25
Сабља	5	20	25	5	20	25
Друм	5	20	25	5	20	25
Беседити	3	20	15	10	20	50
Појас	10	20	50	11	20	55
Напојити	8	20	40	10	20	50

⁸ Дефиниције лексема преузели смо из РМС, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–IV, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. Најчешће је узимано примарно значење лексема, понека лексема има и секундарно значење.

Недра	2	20	10	2	20	20
Гора	13	20	65	16	20	80
Копље	4	20	20	5	20	25
Жалити	18	20	90	18	20	90
Ступити	3	20	15	3	20	15
Трбух	5	20	25	7	20	35
Дуговечан	12	20	60	15	20	75
Домаћинство	7	20	35	16	20	80
Укупно	129	360	35,8	179	360	45,2

ТО – укупно тачних одговора УО – укупно ученичких одговора

Проценти из Табеле 1. нам говоре да ученици немају завидно знање када су у питању лексеме из народне поезије. Ако узмемо у обзир да су сви текстови већ обрађени, овај проценат тачних одговора (у даљем тексту ТО) свакако би морао бити већи. Највеће незнање ученици су показали код тумачења лексеме *недра*, где су најчешћи одговори били *плућа* и *једра*. Одмах затим иде глагол *беседити*⁹, са само 15% тачних одговора, док је најчешће тумачење ове речи било *љутити се*, *беснити*, *седети у бесу*, *читати*, *измишљати*. Пораст тачних одговора видимо приликом тумачења лексеме на основу контекста у реченици: *Мој деда је знао да беседи лепе приче*. Трећа лексема која је домаћег порекла, са најслабијим процентом разумевања значења је *ступити*, где су ученици најчешће наводили одговоре: *поступити*, *представити се*, *крнути*, *тупо*... Број ТО није се поправио ни када су ученици на основу контекста могли да препознају значење (*Када јесен ступи, често пада киша*). Турцизми *хајдук* и *сабља* деле број тачних одговора, 25% од укупног броја испитаника. Најчешће грешке које су ученици наводили за лексему *хајдук* у реченици *Хајдук Станко је био храбар јесу: противник, луд човек, дух, војник*. На основу контекста, у реченици *Раније су у ратовима користили сабље*, за значење лексеме *сабља*, ученици су углавном наводили именицу *мач*. Лексема са највећим бројем ТО је *ластавица*, такође домаћег порекла, а као најчешће погрешно тумачење ове лексеме ученици су наводили деминутив *птичица*. Када погледамо исте лексеме, али тумачене на основу контекста, не можемо да не приметимо пораст ТО. Лексема *недра* у реченици *Погодио га је лоптом у недра* и даље остаје ученицима непозната,

⁹ Ова лексема домаћег порекла дефинише се као деноминативни дериват, јер је настао од именице *беседа* (Скок 1971–1974).

али се проценат тачних одговора других лексема донекле поправио. Највећу разлику видимо код лексеме *домаћинство*, где је у реченици *Моја мама води бригу о домаћинству*, право значење препознало 80% ученика, а по броју учесталости у коришћењу ове лексеме у другом разреду, именица се јавља само једном (Лукић 1983: 88). Најчешћа погрешна објашњења за ову лексе-му била су: *домаћин, двориште, кухиња, штала*.

У другу групу спадају лексеме из уметничких бајки:

1. Сињ – *сив, сивкаст, пепељаст, модар*
2. Колиба – *једноставно грађена кућа, покривена углавном сламом*
3. Откупити – *преузети нешто од некога куповином*
4. Рибарити – *пецати*
5. Корито – *дугуљаст, издубљен суд намењен углавном за прање веша, напајање стоке*
6. Скупоцен – *који има велику новчану вредност, од велике вредности, значаја; важан, драгоцен*
7. Планути – *нагло реаговати, поцрвенети, узбудити се*
8. Јадиковати – *бити тужан, жалостан; патити*
9. Протерати – *приморати некога да напусти одређено место, прогнати, отерати*
10. Одаја – *стамбена просторија, соба*
11. Свадљивица – *свађалица*
12. Муљ – *житко меко блато; глиновито тло; земљиште под водом*
13. Простачина – *прост, необразован, некултуран човек*
14. Стаја – *просторија за стоку, штала*
15. Имање – *пољопривредни посед, власништво, својина*

Табела 2. Уметничке бајке

Самостално	У контексту			ТО	УО	%
	ТО	УО	%			
Сињ	3	20	15	3	20	15
Колиба	7	20	35	10	20	50
Откупити	8	20	40	10	20	50
Рибарити	18	20	90	18	20	90
Корито	7	20	35	8	20	40
Скупоцен	19	20	95	20	20	100
Планути	4	20	20	6	20	30
Јадиковати	5	20	25	7	20	35

Протерати	9	20	45	12	20	60
Одаја	5	20	25	8	20	40
Свадљивица	15	20	75	18	20	90
Муљ	1	20	5	2	20	10
Простачина	3	20	15	3	20	15
Стаја	6	20	30	9	20	45
Имање	3	20	15	4	20	20
Укупно	113	300	37,6	138	300	46

Сличне резултате, као у претходној групи, ученици су дали у тумачењу лексема из бајки¹⁰ (Табела 2). Именица домаћег порекла, чије је значење знао само један ученик је *муљ*, а најчешћи одговори били су да *муљ* значи *прљавитина*, *смеће*. Није помогла ни реченица *Језеро је било пуно муља*, на основу које су могли да препознају значење лексеме, па се тако број ТО није значајно променио. Да је именица *простачина*¹¹ аугментатив и пејоратив од *простак*, знало је само 15% ученика, док су остали ову лексему и у реченици *Ништа не знаш, права си простачина*, најчешће повезивали са значењем *просјак*, *сиромашан човек*. Топономастички придев домаћег порекла *сињ* (Скок 1971–1974), у реченици *Иван има кућу на обали сињег мора*, препознало је само 15% ученика у оба случаја, што је заиста мали број. Најчешће грешке су: *слано*, *стеновито*, *прљаво*, *ведро*. Одмах затим иде турцизам *одаја* за који је ТО дало само 25% ученика, а као типичну грешку за ову реч без контекста, ученици су наводили *издајица*. У реченици *Дворци су имали пуно одаја*, најчешће грешке биле су: *животиње*, *тајни пролази*, *ходници* и *слуге*. Деноминативни дериват *јадиковати* употребљен у реченици *Не јадикуй, главу горе!* има 25% ТО, што је било очекивано, с обзиром на то да је и именица *јад* из претходне табеле имала исти број тачних одговора. Лексема чије је значење знало највећи проценат ученика је *скупоцено*, док је у реченици *У излогу су стајале скупоцене играчке*, значење лексеме исправно написало 100% ученика. Иако именица *имање* има само 15% тачних одговора, можемо да будемо задовољни, јер се она у речнику ученика другог разреда, према ранијим истраживањима, не појављује у употреби (Лукић 1983: 120).

¹⁰ Надали смо се бољим резултатима из ове групе лексема, јер деца још у предшколском периоду почињу да читају бајке и гледају их у виду цртаних филмова.

¹¹ Стана Ристић (2004: 60) наводи да именице овог типа спадају у именице негативне експресивности високог степена, и отуда не чуди овај проценат ТО, ако уместо у обзир узраст испитаника.

Најчешћи погрешни одговори који се односе на ову именицу употребљену у реченици *На нашем имању има пуно цвећа су: кућа, фарма, сеоска кућа, тераса, балкон.*

У трећу групу спадају лексеме из приповетки:

1. Занемарити – *престати водити бригу о нечему, запустити; 2. престати бавити се нечим*
2. Сноп – *повезани скуп стабљика (жита, цвећа, прућа)*
3. Напоследку – *на крају, најпослед, најзад*
4. Узица – *танко уже, конопац*
5. Рђав – *1. лош, зао; 2. зарђало, старо*
6. Одрешити – *ослободити нешто, развезати, отворити*
7. Корист – *повољан ефекат, исход, добит, позитивно дејство, интерес*
8. Сусед – *комишија, онај који живи поред нас*
9. Нејак – *који није снажан, слаб, немоћан; 2. незрео*
10. Племенит – *честит, хуман, великодушан*
11. Ковач – *занатлија који кује гвожђе или друге метале*
12. Берберин – *човек који шиша и брије, бријач*
13. Честит – *који није окаљан нечим недоличним, исправан, моралан; поштен, частан*
14. Људина – *веома крупна, снажна, развијена особа; 2. добра, честита особа*
15. Мајсторија – *вештина, умешност у неком послу, добар посао, занимање, занат*
16. Привржен – *веран, поуздан, одан*
17. Одан – *привржен, веран*
18. Предак – *крвни рођак по мајчиној или очевој линији*
19. Вештина – *спретност, стручност, мајсторство у неком послу*

Табела 3. Приповетке

Лексема	Самостално		У контексту			%
	ТО	УО	ТО	УО	ТО	
Занемарити	4	20	20	8	20	40
Сноп	4	20	20	6	20	30
Напоследку	2	20	10	2	20	10
Узица	2	20	10	8	20	40
Рђав	5	20	25	8	20	40
Одрешити	6	20	30	6	20	30
Корист	4	20	20	4	20	20

Сусед	18	20	90	18	20	90
Нејак	18	20	90	19	20	95
Племенит	10	20	50	11	20	55
Ковач	8	20	40	9	20	45
Берберин	12	20	60	15	20	75
Честит	4	20	20	4	20	20
Људина	11	20	55	12	20	60
Мајсторија	6	20	30	7	20	35
Привржен	5	20	25	8	20	40
Одан	6	20	30	7	20	35
Предак	7	20	35	9	20	45
Вештина	5	20	25	7	20	35
Укупно	148	380	36,0	168	380	44,2

За велики број лексема ученици нису знали значење (Табела 3). Најмање ТО имала је лексема *узица*, коју су ученици најчешће тумачили као *узак пролаз*, *гумица*, *удица за пецање*, док је ову лексему написану у контексту (*Цвеће је било везано црвеном узицом*) разумело 40% ученика. На овом примеру видимо највећи пораст у степену разумевања лексема када су дате у контексту. За прилог *напослетку*, ученици су дали такође мали број тачних одговора, а исти проценат се задржао и у другој фази истраживања, када је на основу контекста требало написати значење речи. Као најчешћа грешка у реченици *Тек напослетку сам схватио да сам претерао*, јавља се тумачење *на почетку*.

За лексему *рђав*, иако значење преузето из текста заправо представља погрдан експресив и значи *зао*, *лош човек*, ми смо признавали и одговоре које су ученици тумачили као *нешто зарђало*, *старо*. Ипак, тачних одговора је било само 25%. Нешто боље резултате показали су када се ова лексема нашла у реченици *Иван је рђав друг*. Грешке које су ученици наводили су: *прљав*, *исцепан*, *покварен*, *глуп*. Турцизам *мајсторија*, употребљен у реченици *То што си урадио је права мајсторија*, ученици су углавном тумачили као *велики мајстор*, *жена од мајстора*, *ствар*, *машина*. Забрињавајући је податак да чак ни половина испитаника не уме да протумачи лексеме које су дате самостално, али нас још више брине податак да само 44,2% испитаника уме да протумачи лексеме на основу контекста. Велико изненађење изазвао

је турцизам *берберин*, чије је значење знало 60% ученика. У реченици *Мог тату увек лепо среди берберин Јанко*, било је чак 75% ТО, а по истраживањима учесталости коришћења ове речи, она се не појављује у речнику ученика другог разреда (Лукић 1983: 56). Интересантно је да су ученици боље резултате показали код именице *берберин* него код именице *ковач*. Разлог томе можда лежи у чињеници да се у свакодневном говору деце и одраслих више употребљава реч *берберин* него реч *ковач*. Грешке које се јављају приликом тумачења ове лексеме су: *козметичар, мајстор, модни стилиста...* За придев *одан* у реченици *Мој тата је одан мами*, ученици су најчешће наводили објашњења: *издати, досадан, леп, поштен*.

У четврту групу сврстали смо лексеме из драмских текстова:

1. Везица – *врпца за стезање и везивање ципела; пертла*
2. Ваздан – *цео дан, све време, врло дуго, стално; 2. много, пуно*
3. Чича – *старији човек, деда; 2. очев брат, стриц*
4. Отегнути – *развићи, одужити, растегнути*
5. Увредити – *нанети некоме увреду, изазвати ружним речима непријатно осећање код другог*
6. Поседети – *неко време провести седећи*
7. Џумбус – *весела галама, граја; неред, хаос, збрка*
8. Узалуд – *без користи, без успеха*
9. Поток – *мањи и краћи природни водени ток*
10. Слама – *осушене стабљике жита*
11. Чепкати – *копати, гребати, извадити, тражити*
12. Поље – *отворено равно земљиште, њива; пространи терен за игру*

Табела 4. Драмски текстови

Лексема	Самостално			У контексту		
	ТО	УО	%	ТО	УО	%
Везица	15	20	75	17	20	85
Ваздан	7	20	35	8	20	40
Чича	17	20	85	17	20	85
Отегнути	8	20	40	10	20	50
Увредити	15	20	75	16	20	80
Поседети	7	20	35	9	20	45
Џумбус	18	20	90	20	20	100

Узалуд	5	20	25	7	20	35
Поток	6	20	30	8	20	40
Слама	2	20	10	4	20	20
Чепкрати	5	20	25	9	20	45
Поље	7	20	35	10	20	50
Укупно	112	240	46,6	135	240	56,3

Примеђујемо да већи проценат ученика, за разлику од претходне групе лексема, препознаје значење речи које су самостално написане (Табела 4). Разлог томе може бити то што деца воле да читају драмске текстове и да их драматизују, па се тако одређени појмови дуже задрже у лексичкој меморији¹². Само 30% ученика знало је шта се подразумева под речју *поток*, али тај број је требало да буде већи, ако узмемо у обзир чињеницу да су за ову именицу чули и из предмета Свет око нас. Наведена реч дата је у реченици *У шуми је жуборио поток*, а као најчешће грешке јављају се тумачења: *река, речица у шуми, место где река извире*. Више од половине ученика (65%) није знало шта се подразумева под речју *поље*, па су тако најчешћи одговори и у контексту (*Мама је цео дан била на пољу и брала кукуруз*) и ван њега били: *напољу, башта, село, двориште*. Не изненађује чињеница да је турцизам и експресив *цумбус*¹³ у реченици *Када ћеш већ једном да средши онај цумбус у соби?* препознано 90% ученика, јер се ова реч одомаћила у нашем језику. Ипак, било је и погрешних одговора: *растурање, кутија са играчкама, квар, криш, гомила*. Балкански турцизам *чича* (Скок 1971–1974), у реченици *Јуче сам помогао једном чичи да пређе улицу*, има велики број ТО, и то је био очекивани резултат, јер се лексема може често чути у свакодневном говору. Да именица *слама* заправо представља *осушене стабљике жита*, знало је само 2 ученика. Није помогао ни контекст у коме се нашла ова реч, *Јуче смо на њиви сакупљали сламу*, а ученици су је тумачили као *оно чиме се хране краве и животиње*, што смо карактерисали као нетачан одговор, јер није у потпуности прецизирано значење. Веома мали проценат испитаника, у реченици *Узалуд се надаш, победићу те у одбојци*, лексеми *узалуд* је преписало право значење, па су тако најчешћи одговори били: *изгубљено, немој, лудо и никада*.

12 Лексичка меморија представља „... домен за који се претпоставља да је модул дуготрајне меморије, у којем су ускладиштене репрезентације свих речи које говорник датог језика користи“ (Драгићевић 2010: 44).

13 Лексема *цумбус* спада у емоционално-експресивну сферу омладинског жаргона (Ристић 2004: 136).

У пету групу спадају шаљиве песме и приче:

1. Створ – живо биће, човек, животиња
2. Пречи – важнији, битнији
3. Муза – која надахњује, инспирација
4. Бесмртан – који не умире, вечно траје, славан, незабораван
5. Крупан – велики, дебео
6. Ленштина – који не воли да ради
7. Наканити се – одлучити, решити, поћи
8. Завидети – осећати завист, прижељкивати оно што други има
9. Силан – јак, снажан, огроман
10. Курјак – вук
11. Ђуран – мужјак ћурке
12. Јефтин – који мало кошта, није скуп

Табела 5. Шаљиве песме и приче

Самостално	У контексту					
	ТО	УО	%	ТО	УО	%
Створ	3	20	15	4	20	20
Пречи	3	20	15	5	20	25
Муза	3	20	15	3	20	15
Бесмртан	17	20	85	17	20	85
Крупан	18	20	90	20	20	100
Ленштина	14	20	70	17	20	85
Наканити се	2	20	10	2	20	10
Завидети	3	20	15	5	20	25
Силан	7	20	35	8	20	40
Курјак	5	20	25	12	20	60
Ђуран	6	20	30	7	20	35
Јефтин	5	20	25	11	20	55
Укупно	86	240	35,8	111	240	46,2

Веома лоше знање ученици су показали приликом тумачења лексема које су преузете из шаљивих песама и прича (Табела 5). Чак ни близу половине испитаника није знало значење речи написане без контекста. Није охрабрујућ ни проценат ТО код лексема чије је значење требало тумачити на

основу контекста. Значење домаћег глагола *наканити се* знало је само 10% ученика, док су најчешћи одговори били: *откачити*, *наљутити* и *навићи се*. Наведена реч дата је у реченици *Никако да се наканим да кренем да учим*, али ни контекст није помогао да се повећа број ТО. Лексеме *муза*, *завидети* и *створ* имају једнак број тачних одговора (15%). Несвршени глагол *завидети* ученици су углавном тумачили као *гледати*, *ипијунирати*, *видети*. Лексему су испитаници боље разумели у контексту *Она мени завиди јер сам лепа* и тада је тачних одговора било више за 10%. Именици грчког порекла *муза* није помогао ни контекст *Музика је моја муза*, па се број тачних одговора није повећао. Најчешћи одговори који су ученици наводили за лексему *муза* били су *жена која свира*, *песма*, *крава*. Очигледно је да ученици повезују значење речи са именицом која је по звучности слична или која има исти корен речи. Тако их је вероватно именица (крава) *музара* асоцирала на реч *муза*, а исти је случај и са именицом *музика*, па отуда се јавља тумачење *песма*. Код именице *створ* видимо пораст тачних одговора (за 5%), када је лексему требало тумачити на основу контекста *Мој нас је најлепши створ на свету*. Најбоље резултате примећујемо код придева *бесмртан* и *крупан*, чије је значење знала већина ученика, нарочито у контекстима *Песме су бесмртне* и *Мој тата је крупан човек*. За лексему *прече*, у реченици *Прече ми је да прочитам књигу, него да играм игрице*, ученици су наводили објашњења *први*, *вечно*, *забавније*, *штети*, *морати*.

Чуди нас чињеница да је само 25% ученика знало значење лексеме *јефтин*, јер се ова реч свакодневно може чути у говору. Иако се проценат повећао за више од половине ТО, када је лексему требало тумачити на основу контекста *Хлеб је јефтинији од млека*, сматрамо да је ово забрињавајући проценат тачних одговора. Најчешћи погрешни одговори су: *бољи*, *укуснији*, *здравији*, *мањи*.

У шесту групу смо сврстали лексеме из одломака дечјих романа:

1. Стабљика – *стабло травнате биљке*
2. Комешати – *кретати се у свим правцима*
3. Бујан – *густ, обилат, развијен, снажан*
4. Мах – *тренутак, час*
5. Препаст се – *јако уплашити, престравити*
6. Обратити се – *указати некоме на нешто, упутити некоме реч, молбу, захтев*
7. Ливада – *земљиште обрасло травом за кошење или испашу*
8. Задивљено – *дивећи се, чудећи се*
9. Мноштво – *велики број, много нечега*

10. Одушевити (се)– *изазвати велико задовољство, обрадовати се; испунити се одушевљењем, занети се, бити обузет, понесен великом вољом за нечим*
 11. Радо – *са задовољством, од срца; драговољно*
 12. Колебљив – *који се двоуми, неодлучан, неопређен*

Табела 6. Одломци дечјих романа

Самостално		У контексту				
Лексема	ТО	УО	%	ТО	УО	%
Стабљика	15	20	75	16	20	80
Комешати	5	20	25	8	20	40
Бујан	8	20	40	9	20	45
Мах	2	20	10	2	20	10
Препасти се	15	20	75	17	20	85
Обратити се	10	20	50	15	20	75
Ливада	15	20	75	18	20	90
Задивљено	8	20	40	9	20	45
Мноштво	16	20	80	16	20	80
Одушевити	17	20	85	19	20	95
Радо	11	20	55	14	20	70
Колебљив	5	20	25	5	20	25
Укупно	127	240	52,9	148	240	59,1

Солидно знање ученици су показали приликом тумачења лексема које су преузете из одломака књига који се налазе у читанци (Табела 6). Највеће незнање показали су код лексеме немачког порекла *мах*¹⁴, где је само 2 ученика навело исправно значење лексеме. Процент тачних одговора се није поправио ни када су именицу могли да протумаче на основу контекста *У први мах ми се учинило да то ниси ти*, а најчешћи одговори били су *зачин, зрно, део, дах*. Придев са такође мало ТО јесте *колебљив*, чије је право значење знало само 25% испитаника. Наведена реч дата је у реченици *Колеbam се, не знам шта да урадим*, а као најчешће грешке јављају се тумачења: *лепљив, котрљати се, љуљати се, падати, окретати се*. Лексеме *ливада, препасти се*,

14 Лексема *мах* се може тумачити и као *змах, покрет*, али смо ми одговор са оваквим тумачењем у реченици датај у контексту, признали као нетачан јер је било јасно да је у питању *час, тренутак*, а не *змах* (као покрет руком).

мноштво и *одушевити* су имале велики број тачних одговора, а разлог томе је то што се ове лексеме могу чути често у свакодневном говору. Боље знање ученици су показали када је ове лексеме требало тумачити на основу контекста: *На ливади је било пуно цвећа*, *Препало сам се кад је нестала струја*, *На столу је било мноштво оловака*, *Мама се одушевила мојим цртежом*. Именицу *стабљика* је исправно протумачило 75% ученика. У реченици *На стабљици је било пуно трња* чак 80% тачних одговора, а сигурни смо да је за то заслужна и корелација са предметом Свет око нас, где су ученици недавно пре истраживања имали прилике да се сусретну са деловима биљака и на основу тога покажу сјајне резултате на нашем истраживању. У реченици *Деца су се комешала на терену*, право значење глагола *комешати*, знао је солидан број ученика, ако узмемо у обзир резултате истраживања, према коме се у дечјем речнику другог разреда, ова лексема нашла само једном по фреквенцији употребе у говору (Лукић 1983: 153). Најчешћи погрешни одговори били су: *шапутати*, *домунђавати се*, *тући се*, *бити немиран*.

У седму групу сврстане су лексеме лирских песама:

1. Докон – *који има доста слободног времена, беспослен, залудан*
2. Бара – *мања плитка стајаћа вода*
3. Наопако – *на наopak, рђав начин, како не треба; како не ваља*
4. Слога – *складан однос две или више особа*
5. Мир – *миран однос, без свађе; слога*
6. Гњавити – *гњечити, стискати, досађивати*
7. Зборити – *говорити, причати*
8. Брижан – *који је у бризи, забринут*
9. Уздах – *дубок удисај и издисај*
10. Немиран – *узнемирено, немирујуће, неспокојно*
11. Тајна – *оно што се крије од јавности*
12. Онамо – *тамо, на одређеном месту*

Табела 7. Лирске песме

Самостално		У контексту				
Лексема	ТО	УО	%	ТО	УО	%
Докон	0	20	0	2	20	10
Бара	13	20	65	13	20	65
Наопако	5	20	25	7	20	35
Слога	3	20	15	7	20	35

Мир	6	20	30	10	20	50
Гњавити	7	20	35	14	20	70
Зборити	1	20	5	3	20	15
Брижан	8	20	40	11	20	55
Уздах	5	20	25	9	20	45
Немиран	13	20	65	14	20	70
Тајна	17	20	85	19	20	95
Онамо	2	20	10	7	20	35
Укупно	80	240	33,3	116	240	45,4

У Табели 7. видимо заиста забрињавајуће податке. Само 33,3% ученика знало је право значење лексема самостално написаних. Томе су свакако допринеле лексеме са ни(једним) тачним одговором – *докон* и *зборити*. Придев *докон* није имао ниједан тачан одговор, а грешке које су ученици наводили су: *досадан*, *добар*, *лењ* и *луд*. Наведена реч дата је у реченици *Мој тата је докон човек, по цео дан гледа телевизор*, и тада је значење ове лексеме препознало само 2 ученика. За глагол *зборити* само је један ученик навео тачан одговор, док је на основу контекста *Сећам се како је учитељица јасно и гласно зборила*, ову лексему исправно тумачило 15% ученика. Одговори које су ученици најчешће наводили су *звонити*, *борити се*, *певати*, *грдити*. Прилог *онамо* је такође међу лексемама са најмањим бројем ТО. Када погледамо ову лексему написану у реченици *Није књига на полици, погледај онамо*, број тачних одговора се значајно поправио, за 25%. Типичне грешке које су ученици наводили су *овде*, *ту*, *сада*, *после*. Именицу *тајна* без контекста је исправно протумачило 85% ученика, а у реченици *Ја своје тајне причам само најбољој другарици*, чак 95%. Разлог томе је што се ова реч често користи у дечјем говору. Лексеме домаћег порекла *бара* и *немирно* су такође речи са великим процентом тачних одговора – 65%. Наведене речи нашле су се у контексту *На улицама је било пуно бара; Мој брат је врло немиран*. Придев *брижан* има задовољавајући број ТО, ако узмемо у обзир истраживање по којем се ова реч не појављује у лексикону ученика другог разреда (Лукић 1983: 65). Нешто боље резултате ученици су показали када се реч нашла у контексту *Моја мама је једна заиста брижна жена*, а као грешке јављају се тумачења *нежна*, *лепа*, *вредна*, *дружелубива*, *мирна*, *срећна*. Чини се као да су ученици приликом тумачења ове лексеме наводили речи које их асоцирају

на именицу *мама*, па тако наилазимо на придеве који нису ни примарна ни секундарна значења истраживане лексеме.

4. ЗАКЉУЧАК

Лексика, која се налази у књижевним текстовима, захтева посебну пажњу у методици наставе. Требало би најпре сагледати да ли је она у складу са методичким принципима примерености узрасту ученика и образовним и васпитним циљевима који су истакнути у основним концепцијама курикулума.

Резултати истраживања показују да лексеме у читанци нису у довољној мери примерене лексичком фонду ученика другог разреда основне школе и такође, да је лексички фонд ученика јако скроман. Резултатима истраживања оспорава се хипотеза да су ученици углавном способни да разумеју лексику из већ обрађених текстова. Не можемо ни очекивати од ученика да меморишу све нове речи, већ треба радити на томе да науче, да оно што поседују умеју да доведу у одређене односе, да повезују у смисаоне целине и групе речи. Најважније је да ученици примењују у писменом и усменом изражавању новоусвојене речи. Наставник треба да их усмерава у том правцу креирањем различитих типова задатака лексичко-семантичког типа.

Више од половине ученика дало је тачне одговоре само код лексема које смо преузели из одломака дечјих романа (52,9%). Овде је највећи проценат ТО и када је требало на основу контекста тумачити лексеме (59,1%). Највеће незнање ученици су показали код лексема лирских песама, 33,3% тачних одговора самостално тумачених лексема и 45,4% исправних тумачења за лексеме дате у контексту.

Примећујемо да су ученици најбоље резултате показали код тумачења именица и то оних које се могу чути у свакодневном језику детета и одраслих: *вила, сусед, чича, стабљика, ливада, ластавица*. Међу изабраним лексемама најлошије знање ученици су показали приликом тумачења турцизама: *хајдук, сабља, друм*, али и неких домаћих и страних лексема *недра, муза, створ, муљ, имање, слама*... Након именица, највећу успешност у препознавању значења речи ученици су показали приликом тумачења глагола. *Одушевити, увредити, препастити, обратити се* јесу глаголи који су ученици у великој мери успешно тумачили, док су глаголи који се не могу чути у свакодневном говору ученика и њиховог окружења *беседити, зборити, јадиковати, наканити се* имали најмањи број исправно написаних значења. Знатно лошије знање ученици су показали приликом тумачења придева *докон, ко-*

лебљив, честит, одан, сињ и други, а засигурно највеће несналажење ученици су испољили приликом тумачења прилога: *напослетку, наопако, онамо, узалуд, ваздан...* Закључак се сам намеће: ученици у свом говору најчешће употребљавају именице и глаголе, а када су у питању придеви и прилози, лексички фонд ученика је врло оскудан.

Када све сумирамо, за самостално дате лексеме, укупно је тачних одговора било 789 (39,5%). То је податак који нас забрињава и којим се треба озбиљно позабавити у наставној пракси. Ученици су свакако способнији да тумаче лексеме на основу контекста и дата хипотеза је у овом случају подржана. Укупно је тачних одговора, из свих седам група било 988 или 48,6%. У просеку је број тачних одговора, у односу на проценат самостално тумачених лексема, већи за око 10–15%, што је било очекивано, али не и овај проценат, који је морао бити већи.

Када говоримо о степену успешности тумачења лексема страног и домаћег порекла разлика није значајна. Ученици су способни да препознају значење лексеме, невезано за њено порекло, само уколико се та реч користи у нашем свакодневном језику. Многе позајмљенице су постале наша свакодневица, јер уколико стране речи имају више значења и деривата, оне су и одомаћеније. Испитаници су ипак показали мало боље познавање лексема домаћег порекла, за око 5–10% и у овом случају је дата хипотеза подржана.

Морамо да истакнемо колико је важна корелација са другим предметима, која овде долази до изражаја. Лексеме са којима су се ученици сретали на другим предметима, имале су велики број тачних одговора, на пример: *стабљика – 95%, бара – 65%, ливада – 75%* (Свет око нас), *тајна – 85%* (Грађанско васпитање) итд.

Типичне грешке које су ученици правили видимо у примерима у којима су повезивали лексеме које су сличне по звучности или које имају исти корен речи, па им на основу тога преписивали одређена значења: *беседити – седети у бесу; мах – мак; зборити – звонити; завидети – видети; напослетку – на почетку; узица – удица; недра – једра; муза – музика* итд. У ситуацијама када ученици нису знали значење неке лексеме, користили су објашњења која су их асоцирала на одређену реч у реченици. Тако су на пример, за лексему *брижна* наводили придеве који их подсећају на именицу *мама*, иако они не представљају ни примарна ни секундарна значења лексеме: *нежна, лепа, вредна, мирна, срећна*.

Иако се књижевни текстови најчешће обрађују према предвиђеним методичким упутствима савремене књижевне интерпретације, ипак се у настави осећа потреба за додатним средствима и приручницима који би омогућили бољу рецепцију ових текстова.

Можда се, пре свега, пажњу треба усмерити превасходно на пребројавање непознатих речи у уџбеницима и утврђивање да ли је то оптималан број речи за ученике млађих узраста и које су то речи. За овакво истраживање треба прво утврдити лексичке норме за поједине узрасте, које би требало да послуже као развојни и образовни оквир. Исто тако, наставници треба да подстичу ученике да више читају и користе разноврснију литературу како би повећали богатство деџег речника.

Уз васпитне и образовне вредности, морала би се уважавати и ученичка претходна знања и њихова интересовања. Када су у питању текстови из народне књижевности или дела наших старијих писаца, неопходно их је тако приредити за ученике, да им они буду прво разумљиви.

Један од могућих начина за побољшање наставе у домену обраде текстова је посебно обраћање пажње на лексику у уџбеницима за одређене узрастне групе ученика. Аутори уџбеника би, такође, требало да воде рачуна да у текстовима преовлађују речи домаћег, а не страног порекла. То кажемо због лакшег разумевања речи и самих текстова, као и због очувања традиције и неговања српског језика.

Задатак је наставника да што више користи књижевне текстове у настави граматике. Када треба обрадити одређену наставну јединицу из граматике, било би добро да лингвометодички текст буде управо књижевни. На тај начин се повезује настава граматике са наставом говорне културе, са вежбама усменог и писменог изражавања, са богаћењем речника уопште.

Циљ нам је био да овим радом укажемо на проблеме са лексиком која се јавља у школским уџбеницима на одређеним узрастима. Шири лингвистички приступ проблемима овог типа јесте оно што се намеће као потреба након нашег истраживања.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

Школа, Драган Лукић¹⁵

Тајна, Мирослав Антић

Патак и жабе, Јован Јовановић Змај

Зна он унапред, Гвидо Тартаља

Бајка о рибару и рибици, Александар Сергејевич Пушкин

Три брата, Браћа Грим

Бамби, Феликс Салтен (одломак из књиге)

Мајка Јову у ружји родила, народна песма

¹⁵ Радмила Жежељ-Рапић (2012). *У Царству речи*, Читанка за други разред основне школе, Београд: Клет.

Марко Краљевић и орао, народна песма
Седам прUTOва, народна приповетка
Свети Сава, отац и син, народна прича
Две леништине, народна прича

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић, Р. (2012). *Лексикологија и граматика у школи*. Београд: Учитељски факултет.
- Ивић, И. (1976/1984). “Скица за једну психологију основношколских уџбеника: развој интелектуалних способности деце и уџбеник“, у *Психологија у настави II*, ур. Т. Ковач-Церовић (Београд: СДПС): 139–159.
- Клајић, В. (1974). *Veliki rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora.
- Лукић, В. (1982). *Дечја лексика*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Лукић, В. (1983). *Дечји фреквенцијски речник*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Московљевић, Ј., Крстић, К. (2007). “Језички уџбеници за прва три разреда основне школе: анализа структуре и садржаја“, у *Квалитет уџбеника за млађи узраст*, ур. Дијана Плут (Београд: Институт за психологију Филозофског факултета): 95–133.
- Николић, М. (1992). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Пешић-Матијевић, Ј. (1997). “Анализа дискурса и њен однос са психологијом“. *Психологија 1*: 263–279.
- Плут, Д. (1993). “Квалитет уџбеничких текстова“. *Настава и васпитање*: 3–4: 131–147.
- Плут, Д. (1993). *Уџбеник као културно-потпорни систем*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за психологију, Филозофски факултет.
- Речник МС. (1967–1976). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–IV. Нови Сад: Матица српска.
- Речник САНУ. (1959). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ристић, С. (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик.

Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Nevena Ojdanić

STUDENTS' KNOWLEDGE OF LEXEMES FROM SECOND GRADE
ELEMENTARY SCHOOL READERS

Summary

The objective of this paper is to obtain the results on the degree of the independent understanding of lexemes contained in text books used by third grade elementary school students. The investigation is conducted using descriptive and statistical methods. Approximately 100 words were selected from various types of texts, with the percentages of successfully interpreted lexemes presented in a table. The results obtained warrant concern. In general, the students demonstrate a lack of understanding the true meaning of the lexemes used in the texts they already processed in class. The context in which a word appears is helpful in deciphering its meaning, but these results are also far from satisfactory. The lexicon contained in school reading materials is not adapted to children's age and contains an abundance of loan words of Turkish origin, as well as archaic and foreign words. Likewise, the investigation showed that students have a very limited lexical inventory.

Key words: Serbian language vocabulary, textbooks, understanding literary texts.